

MÅL OCH MEDEL I SPRÅKFORSKNINGEN

Av docent BERTIL MALMBERG, Lund

FÅ VETENSKAPER torde vara så föga kända med hänsyn till sina uppgifter och sitt arbetssätt som språkvetenskapen. Medan den bildade allmänheten i regel ganska väl vet, vad biologen eller fysikern, historikern eller arkeologen sysslar med, är insikten om vilka syften och vilka medel som äro språkmännens, vanligen mycket obestämd, ofta nog obefintlig. Man vet, vad elementärt språkstudium vill säga, och förstår mycket väl, vad det innebär att studera främmande språk för praktiska syften, med de problem, som det rent vetenskapliga studiet av ämnet språk kan bjuda, äro ofta nog okända. Det är i själva verket inte så märkligt, att så är fallet. Medan inom ämnen som historia eller naturvetenskap en viss förtrogenhet med vetenskapliga frågeställningar kan förvärvas och rent vetenskapliga problem i varje fall beröras redan vid ett elementärt studium av ämnet — ja, i vissa fall redan på skolstadiet —, förutsätter bekantskapen med språkvetenskaplig metod en ganska grundlig förberedelse, och ännu på det elementära universitetsstadiet är nog den strikt vetenskapliga aspekten på språket för flertalet studerande främmande. Studierna gå ut på att förvärva god förtrogenhet med det levande språket i tal och skrift och på att tränga in i respektive lands och folks litteratur, tänkesätt och allmänna kultur. Detta är i och för sig en betydande uppgift, som kräver mycket av den som gjort den till sin och som ej — om examen skall absolveras inom rimlig tid — tillåter något mera ingående sysslande med rent teoretiska frågor.

Om alltså dessa förhållanden i och för sig äro tillfyllest för att förklara, varför den strikt vetenskapliga språkforskningen inte har samma position i det allmänna medvetandet som många andra forskningsgrenar, så måste det dock medges, att även andra faktorer härvidlag spelat in. Språkforskarna äro inte alltid själva överens om sin vetenskaps egentliga uppgifter och riktiga arbets-

metod. Detta kan synas egendomligt men har sin historiska förklaring, som kan förtjäna några rader.

Vi kunna inom språkforskningen särskilja två principiellt olika linjer, den filologiska och den lingvistiska. Det är visserligen sant, att man i dagligt tal ej alltid gör sig besvär att konsekvent hålla i sär lingvistik och filologi. Men i själva verket är den principiella skillnaden mellan de båda oerhörd. När språkvetenskapliga tidskrifter och samfund ännu i våra dagar ofta benämnas filologiska (Arkiv för nordisk filologi, Zeitschrift für romanische Philologie, Filologiska sällskapet osv.), utan att detta behöver betyda, att där behandlade ämnen uteslutande äro filologiska, så måste vi nog i ett sådant språkbruk se en reminiscens av den äldre uppfattning, som i filologien såg den förnämligare av de två, i lingvistik blott en hjälpvetenskap.

Filologi kan populärt översättas med texttolkning, om man blott tar detta begrepp i dess allra vidaste bemärkelse. Filologien innebär alltså i princip tolkning av ett dokument av något slag. Filologens uppgift är med andra ord att söka nå fram till det innehåll, som det språkliga minnesmärket rymmer. Han vill ytterst veta, vad den som talat eller skrivit det, menat eller avsett. Han vill tränga fram till den kultur och den miljö, där det kommit till, och förstå de förutsättningar, klarlägga den andliga atmosfär, som dokumentet i fråga har att tacka för sin tillkomst. Filologen blir på det viset alltid — så snart det är fråga om minnesmärken från en gången tid — historiker av ett eller annat slag. Språket självt, dess ljud och former, satsbyggnad och ordförråd, utveckling och skiftningar, äro för filologen strängt taget — åtminstone principiellt sett — endast medel att nå fram till innehållet bakom det talade eller skrivna. Filologien är med andra ord blott tjänare i andra vetenskapliga syftens tjänst. Den går historikern, religionsforskaren, filosofen, litteraturhistorikern tillhanda med sina tolkningar av de traderade texterna. Detta hindrar inte, att filologien utbildat sin egen specifika, högt utvecklade arbetsmetod och genom denna nått en hög grad av självständighet. Man kan t. ex. tänka på textkritikens metod, där geniala forskare från olika språkvetenskapliga områden utarbetat en metodik av självständig vetenskaplig karaktär. Genom jämförelse mellan olika bevarade handskrifter av en text kan man, under aktgivande på gemensamma felaktigheter i texten, gruppera manuskripten allt efter graden av korrekthet och på så sätt, med större eller mindre säkerhet, fastställa den ursprungliga läsarten. En i princip likar-

tad arbetsmetod tillämpar också folkminnesforskningen i sitt studium av den blott genom muntlig tradition bevarade folkdiktningen.

Lingvistiken är i princip artskild från filologien. För lingvisten är språket självändamål. Oberoende av frågan om innehållet söker lingvisten tränga fram till språket som uttrycksmedel, söker analysera och bestämma, på vilket sätt och med vilka medel människan meddelar sina tankar åt omvärlden. Han studerar språkljuden, deras bildning och deras inbördes sammanhang, formerna och orden, syntaktiska företeelser och betydelseskiftningar, för att ur de enskilda fallen leta sig fram till de allmänna lagarna för systemens byggnad och utveckling. Om filologens arbete var intimt förknippat med historikerns och litteraturforskarens, så kommer lingvisten på många punkter i kontakt med problem, som höra till fysiologien, psykologien, logiken och den rena filosofien.

Av dessa båda språkvetenskapliga linjer är det den förra, den filologiska, som har den längsta traditionen bakom sig och som därför också i det allmänna medvetandet framstår som den enda. Ja, även i språkvetenskapliga kretsar möter man ofta än i dag den uppfattning, som ovan antydde, att, när språkforskningen är som bäst, den är filologi i strikt mening. Detta har sin naturliga förklaring. Språkforskningen har börjat som filologi. Man har velat komma åt innehållet i gamla dokument, tolka religiösa urkunder, rätt förstå de antika auktorerna eller få fram den bästa läsarten av den heliga skrift och därför tvingats att tolka och rätt förstå språket i dokumenten. Filologien har på detta sätt fött lingvistiken, som var nödvändig för de språkliga minnesmärkenas begripande. Och länge har det rena språkstudiet på det viset stått i texttolkningens tjänst. Det kan nämnas, att fonetiken, utforskandet av språkljuden, uppkommit i Indien som ett led i strävan att bevara de heliga urkunderna oförändrade från släktled till släktled även med hänsyn till ordens uttal.

Denna lingvistikens historiskt betingade vasallställning i förhållande till filologien har emellertid inte hindrat den förra vetenskapen från att utvecklas till en helt självständig och från filologien till sin målsättning artskild forskningsgren, som i våra dagar alltmer söker göra sin rätt till uppmärksamhet från olika håll gällande. Den av filologiska biavsikter oberoende lingvistiska vetenskapen kan sägas vara en skapelse av 1800-talet, då grunden till språkforskning i modern mening lades och då man först började att se språket som en självständig yttring av mänsklig verksam-

het, väl värd ett eget studium. Det nittonde århundradets forskning stod över huvud i evolutionslärans och positivismens tecken, och i full överensstämmelse härmed blev den språkvetenskapliga forskning, som då skapades, en historisk vetenskap, som i utforskandet av språkens utveckling och inbördes släktskapsförhållanden såg forskningens huvuduppgift. Den jämförande indo-europeiska språkvetenskapen skapades, grundad av tyskarna Bopp och Grimm och vidare utvecklade framför allt av dansken Rasmus Rask, vilken senare emellertid genom sin systematiska syn på språket såg längre än sin samtid och därigenom pekade hän mot en nyare tids inställning. Även de försök till psykologisk interpretation av språket, som gjordes, stodo under den historiska synens tecken och hade släktttycke med den romantisk-nationella inställningen liksom med den Herbartiska associationspsykologien.

Den historiska språkforskningens landvinningar blevo, sedan den metodiska säkerheten vunnits, oerhörda. Den s. k. junggrammatiska skolan, företrädd bl. a. av tysken Hermann Paul, gjorde med sina för en senare tid påtagliga brister dock språkforskningen till en i möjligaste mån exakt vetenskap. Utforskandet av de indo-europeiska språkens släktskapsförhållanden ledde till bestående resultat och har blivit av genomgripande betydelse för forskningen om Europas och gamla världens folk och bebyggelse. Dess resultat nå långt utanför den egentliga språkforskningens ramar. I senare tid ha geniala komparatister sökt påvisa en tidigare oanad urfrändskap mellan de semitiska och de indo-europeiska språken å ena sidan, mellan dessa och de finsk-ugriska å den andra. Till den förra teorien är bl. a. dansken Herman Möllers (död 1923) namn knutet. Svensken Björn Collinder har under senare år med framgång lett i bevis tidigare okända släktskapsförhållanden för de finsk-ugriska språkens vidkommande. Det torde med tanke härpå stå klart, hur intimt denna typ av språkforskning hänger samman med ett flertal icke språkliga discipliner och av vilken räckvidd dess resultat kunna vara. Å andra sidan skall här också framhållas, att på senare år vissa språkforskare icke utan berättigande ifrågasatt riktigheten av den äldre uppfattningen av språkens släktskapsförhållanden och sökt ge begreppet släktskap en ny, som man menat, mera verklighetsbetonad innebörd. Vi äro härmed inne på vad man skulle kunna kalla modern lingvistik.

I skarp motsats till denna från 1800-talets komparatister utgående romantiska evolutionistiska syn på språket står den moderna lingvistiken, på väsentliga punkter uppbyggd på grundval av den

schweiziske språkforskaren Ferdinand de Saussures läror från början av detta århundradet. Det skulle emellertid dröja till efter förra världskriget, innan denne nyskapares inflytande skulle taga sig uttryck i en språkvetenskaplig nyordning av större omfattning. Denna kom dels genom de Saussures schweiziska lärjungar, främst Bally och Sechehaye, dels också genom de skolor, som grundades på flera håll, och av vilka den rysk-tjeckiska fonologiska skolan — med tillämpning på ljudlärans område av de saussureska läroren — och de danska forskarna kunna nämnas som de främsta. Denna nya språk teori har i väsentliga avseenden byggts ut i anslutning till gestalt-psykologiska tankegångar. Den moderna språkforskningen — helt lingvistisk — intar i närvarande stund en central plats i den vetenskapliga diskussionen ute i världen. Den har gett eko långt utanför språkforskningens gränser, i det att psykologer, filosofer och litteraturforskare tvingats taga ställning till de problem, som ställts under debatt och vilkas lösning är av grundläggande betydelse även för dem.

Två distinktioner i de Saussures system äro fundamentala. I opposition till junggrammatikernas ensidigt historiska syn på språket hävdar de Saussure nödvändigheten av att strängt skilja mellan synkronisk (statisk) och diakronisk (historisk) språkforskning och framhåller starkt betydelsen och nödvändigheten av den förra. Vidare gör han en klar skillnad mellan vad han kallar *la langue* (språket), själva systemet, normen för talandet, och *la parole* (talet), den konkreta talhandlingen. Med denna för all språkforskning grundläggande distinktion har han i själva verket givit språkforskningen en ny och bättre grundval än tidigare och anses därför som upphovsmannen till modern språkforskning över huvud. Det är emellertid angeläget att understryka, att det väsentliga av de teorier, som känneteckna denna moderna språkforskning, hade framställts, i tal och skrift, av vår egen Adolf Noreen långt innan ännu vare sig de Saussures tankar offentliggjorts eller den pragfonologiska skolan sett dagen. Detta faktum, som blott ytterligare illustrerar den store nordistens klarsyn i språkvetenskapliga frågor, förringar å andra sidan inte den grundläggande betydelsen hos de Saussures och hans lärjungars system. Några av de verksamhetsområden, som äro den moderna synkroniska lingvistikens viktigaste, skola här i korthet antydast.

Under intryck av 1800-talets allmänna inställning har den fonetiska vetenskapen — läran om själva språkljuden och om själva talandet — under de sista decennierna utbildats till en rent natur-

vetenskaplig disciplin. Med hjälp av en alltmer fulländad teknisk apparatur har fonetiken i händerna på instrumentellt och tekniskt skolade forskare vunnit en allt djupare och exaktare insikt om det mänskliga talets natur och egenskaper men därvid också kommit att syssla med frågor av rent fysikalisk eller fysiologisk art, vilkas samband med de språkliga frågeställningarna är obetydligt eller i vissa fall obefintligt. Som en motvikt mot denna utveckling av fonetiken, vilken lett till metodiska svårigheter, som blott delvis kunnat övervinnas, och som i någon mån bidragit till att hos vissa språkforskare låta fonetiken komma i vanrykte, har den ovan nämnda fonologien velat komplettera den naturvetenskapligt arbetande fonetiken med ett rent språkvetenskapligt studium av de i ett givet språk faktiskt existerande medvetna ljuden, deras funktioner och kombinationsmöjligheter. Det är den av ryssen N. S. Trubetzkoy skapade fonologien, som representerar denna arbetsmetod. Genom ett åtminstone delvis fruktbart samarbete, som har alla utsikter att i framtiden ge än rikare resultat, mellan dessa olika undersökningsmetoder, har ljudforskningen stora möjligheter att kunna ge betydande praktiska resultat, vilkas art och omfattning väl kunna förtjäna ett omnämmande.

Sedan gammalt är fonetikens betydelse för uttalsundervisningen, det må gälla studiet av ett främmande språk eller av vårt eget, erkänd och omvittnad. Vår tid, och sannolikt än mer den tid, som ligger framför oss, kommer otvivelaktigt att ställa helt andra och större krav på ett litet folks möjligheter att mobilisera personer med tillräckliga praktiska språkkunskaper. Och i en tid, när den personliga kontakten mellan människor av olika språk blir allt större, har förmågan att korrekt tala ett främmande språk den allra största betydelse. Det är att märka, att den kanske än viktigare förmågan att begripa och snabbt uppfatta talat språk intimt sammanhänger med vederbörandes förmåga att själv artikulera någorlunda riktigt. Men ljudforskningen ligger till grund även för andra verksamhetsområden. På senare år har betydelsen av en effektiv tal- och röstvård framstått allt klarare, och genom samarbete mellan specialutbildade läkare och folkskolornas målsmän ha på några håll talfespolikliniker upprättats, av vilka man har rätt att vänta en betydelsefull insats. Betydelsen av taldefekternas och talrubbningarnas effektiva botande kan inte nog framhållas. Att dövstumundervisningen i detta sammanhang också förtjänar att nämnas, behöver väl knappast sägas. Emellertid torde dessa verksamhetsgrenar även kunna dra den största nytta av de

resultat, som den rent språkligt arbetande ljudforskningen nått fram till. Talet är inte blott, och kanske inte ens i första hand, en fysisk-fysiologisk företeelse, det är en psykisk. Och arbetet med taldefekter och talrubbingar måste, för att bli allsidigt och tillfyllt, ta hänsyn till de resultat, som den rent språkligt arbetande fonologien, i samarbete med psykologien, vunnit. Alldeles särskilt är det den rysk-tjeckiske fonologen R. Jakobsons förbluffande upptäckter, som därvidlag måste bringas i erinran. Slutligen må framhållas ljudforskningens betydelse för alla frågor, som röra rättstavningen. En rationell och vetenskapligt tillfredsställande stavning av ett språk kan aldrig skapas, utan att ljudforskningens resultat ägnas den uppmärksamhet, de tarva. Det torde i detta nu vara viktigt att erinra härom. Rättstavningsfrågan kan aldrig lösas annat än av fonetiskt, fonologiskt och språkhistoriskt skolade fackmän, icke av aldrig så välmenande amatörer. Ty den är och förblir en språkvetenskaplig fråga, icke en pedagogisk-praktisk. Pedagogerna ha blott att diskutera och om möjligt lösa problemet, hur en viss stavning säkrast och snabbast skall läras bort. Denna gestaltning måste förbehållas den vetenskapligt arbetande språkforskningen.

Med den fonetiska vetenskapen är det i vårt land illa ställt. Ingen lärostol i allmän fonetik finns vid någon svensk högskola, och det fonetiska institut, som är knutet till Uppsala universitet, är av blygsammaste slag. Vårt land torde vara ensamt bland kulturländerna om att sakna praktiskt taget varje möjlighet till instrumentellt fonetiskt forskningsarbete. Den sedan flera decennier tillbaka i Sverige bosatte tyskfödde fonetikern Ernst A. Meyer — en av vår tids främste experimentalfonetiker — har man i vårt land inte ansett sig ha anledning att utnyttja för vetenskaplig undervisning eller bereda drägliga arbetsmöjligheter. Som lektor i tyska vid Handelshögskolan har han i stället ägnat större delen av sina krafter åt en rutinmässig undervisning, för vilken en långt enklare vetenskaplig utbildning borde ha varit tillfyllest.

Frågan om rättstavningen för oss in på det i vår tid med rätta så ivrigt debatterade problemet om språkvården. Modern språkforskning har övergivit 1800-talets av utvecklingsläran influerade tro på språket som en levande organism, som enligt någon mystisk inre lagbundenhet oemotståndligt utvecklar sig mot allt högre och högre fulländning. Man har kommit till insikt om att ett språk i egentligaste mening skapas av dem som handha det, att det är resultatet av avsiktliga ingripanden och medvetna omgestaltningar

och att det i regel är ett folks »lärde», dvs. i det här fallet grammatici, författare och vetenskapsmän, som skapa språket eller åtminstone på viktiga punkter ge det dess karaktär. Ett kulturspråk är aldrig blott och bart en i skrift fixerad dialekt. Det är resultatet av en eller flera personers skapande verksamhet, och det är ofta uppkommet genom en sammansmältning av element från flera olika dialekter, utformat och utvecklat för speciella syften, för att kunna tjäna som ett uttryck för högre tankar och djupare känslor. Vilken oerhörd betydelse språkvården under sådana förhållanden får för ett språk och för ett folk, förstår den lättast, som känner det franska språkets historia och den roll, språkvården där spelat för uppkomsten av den allmänt erkända »franska klarheten».

Här vänta i själva verket väldiga uppgifter språkforskaren. Men det är klart, att en sakkunnig språkvård fordrar intim förtrogenhet med själva språkets väsen, med de psykiska skeenden, som ligga till grund för talandet lika väl som med själva strukturen hos det teckensystem, genom vilket människorna kunna göra sig förstådda med varandra. Det är här, som den praktiska tillämpningen av språkpsykologien och den allmänna språkteorien får sin största betydelse. Det må framhållas, att det är fråga om vetenskaper, vilka ännu ej utbildat någon av alla erkänd och accepterad arbetsmetod och om vilkas principer och allmänna grundsatser stor oenighet råder bland fackmännen. Men det är samtidigt fråga om vetenskaper, som ute i världen stå i centrum för intresset och som borde inta en förgrundsplats i humanistisk forskning även i vårt land. Varje landvinning på dessa områden innebär en fördjupning av vår kunskap om människan, all humanistisk forsknings yttersta mål.

Om den äldre filologiska inriktningen hos språkvetenskapen av ålder är väl företrädd i vårt land, där den har stolta traditioner att föra vidare, och om den av det senare 1800-talet beroende historiska språkforskningen, särskilt inom de s. k. nyspråkliga disciplinerna, måste anses relativt väl företrädd och förvisso har gjort betydande insatser, så måste det sägas, att den rent lingvistiska, synkroniska språkforskning, om vars omfattning en antydning gjorts här ovan, på ett påtagligt sätt försumrats hos oss. Förklaringen får väl sökas, dels i det starka inflytande, som äldre svenska språkforskare ännu utöva på lärjungar och lärjungars lärjungar, dels också i den ofantliga utökning av de språkliga ämnenas område, som blivit en följd av nyare upptäckter. Inför omöjligheten att

behärska alla dessa, till sin metod högst skiftande, gebit, ha de svenska språkforskarna mestadels föredragit att koncentrera sig på arbetsuppgifter, där de haft en färdig metod att tillämpa och en av föregångarna given linje att följa, framför att ge sig in på de okända och osäkra marker, som nyare skolors allmänspråkliga teorier utgöra. Möjligen få vi här också räkna med en för svensken i gemen typisk obenägenhet att ge sig i kast med principiella teoretiska problem av allmän natur. Endast en radikal utökning av antalet avlönade forskartjänster skulle kunna råda bot på de missförhållanden, som föreligga. Endast så skulle det nya i språkforskningen kunna få sitt, utan att den traditionella linjen, i filologisk eller historisk-jämförande anda, skulle behöva brytas. Ty det är här inte fråga om ett antingen eller utan om ett både och.

Om alltså den rent lingvistiska forskningen har egna arbetsmetoder och egna forskningsmål, i och för sig värda en långt större uppmärksamhet än den, som i närvarande stund beskäres dem i vårt land, så är det å andra sidan klart, att en förbättrad och fördjupad kunskap om språket som meddelelsemedel även måste få till följd en utökning av de filologiska resultaten med en motsvarande vinst för kulturforskningen över huvud som omedelbar följd.